

Jono Matulionio gyvenimo ir veiklos bruožai

Vidmantas PEKARSKAS, Aldona PEKARSKIENĖ (KTU)

el. paštas: vidmantas.pekarskas@ktu.lt, aldona.pekarskiene@ktu.lt

Jonas Matulionis gimė 1906 02 01 Maskvoje. 1910 m. kartu su tėvais grįžo į Lietuvą ir apsigyveno Antabalnių kaime netoli Utenos [1]. Išvykus tėvui uždarbiauti į JAV, šeima sunkiai vertėsi. Padėtis dar pablogėjo, kai susirgusi šiltine mirė motina. Joną Matulionį ir jo vyresnėlį brolių, likusius našlaičiais, ėmėsi globoti giminės.

J. Matulionis, baigęs pradinę mokyklą, pradėjo mokytis Utenos progimnazijoje, į kurią iš Antabalnių kaimo 5 metus vaikščiojo pėsčiomis. 1924 m., baigęs Utenos progimnaziją, pėsčiomis išėjo mokytis į Panevėžio gimnaziją, kurią baigė 1926 m. Tais pačiais metais jis išstojo mokytis į Lietuvos universiteto Matematikos-gamtos fakulteto Matematikos skyrių. Studijų metu J. Matulionis sunkiai vertėsi [1], nes teko pragyventi iš to, kiek paremdavo vyresnis brolis ir kiek užsidirbdavo pats privačiomis pamokomis. Savo prisiminimuose, įrašytuose vaizdajuostėje¹, jis pasakojo, jog rekomendavus P. Cvirkai ir A. Venclovai, paramą jam skyrė „Žiburėlio“ draugija, kuri suteikė paskolą, kas mėnesį išmokėdama po 20–25 Lt. Tad studijų metais susidarė tiems laikams gana didelė 750 Lt skola, kurią J. Matulionis turėjo gražinti po universiteto baigimo. Stipendiją, ir tai tik pusę nustatyto dydžio, gavo vieninteliame paskutiniame kurse.

Išklaušęs universiteto kursą, bet neapgynęs diplominio darbo, J. Matulionis 1931 m. buvo priimtas dirbti į Lietuvos banko Panevėžio skyrių. Savo prisiminimuose jis pasakojo, kad į susitikimą su Lietuvos banko valdytoju jis atėjo kartu su būsimuoju akademiku ir KPI rektoriumi K. Baršausku. Valdytojas buvo užsiėmęs ir J. Matulioniiui su K. Baršausku teko gerokai palaukti. K. Baršauskui pritrūko kantrybės ir jis pareiškė, kad eisias dirbti į VDU Fizikos katedrą, į kurią jis yra kviečiamas. J. Matulionis buvo kantresnis ir sulaukė priėmimo pas banko valdytoją. Jis buvo nustebintas valdytojo palankumu matematikams ir tuo, kad taip lengvai gavo darbą banke. Tačiau šis darbas, nors ir leido sugražinti studijų metais atsiradusias skolas, jam neteikė moralinio pasitenkinimo, todėl J. Matulionis nutarė jo atsisakyti. 1933 m. lapkričio 10 d. Švietimo ministro įsakymu jis paskiriamas Raseinių gimnazijos jaunesniuoju matematikos mokytoju. 1934 m. J. Matulionis apgynė [2] diplominį darbą „Helderio ir Cezario vidurkiai“ (vadovas – O. Folkas). Tai, kad diplominį darbą jis apgynė, praėjus 3 metams po universiteto kurso išklausymo, įnešė painiavos į straipsnius, kuriuose

¹ Vaizdajuostė gauta iš J. Matulionio dukters – Jūratės Matulionytės-Petruškevičienės, už ką jai autoriai dėkoja. Pats J. Matulionis rašytų prisiminimų nepaliko.

pristatoma J. Matulionio biografija. Štai, Lietuviškoje tarybinėje enciklopedijoje [3] rašoma, jog J. Matulionis Kauno universitetą baigė 1931 m., o Tarybų Lietuvos enciklopedijoje [4], jog 1934 m. Abi enciklopedijos vengia rašyti tikrąjį universiteto pavadinimą VDU ir jį vadina Kauno universitetu.

1936 m. J. Matulionis jo paties prašymu perkeliams dirbti į Vilkaviškio gimnaziją. 1938 m. jis paskiriamas Raseinių gimnazijos inspektoriumi. 1940 m., sovietinei valdžiai suėmus Raseinių gimnazijos direktorių, J. Matulionis paskiriamas šios gimnazijos direktoriumi. Iš šių pareigų jis buvo atleistas 1941 m. liepos mėn. ir paskirtas dirbti Kauno 8-tosios gimnazijos matematikos mokytoju. Nuo 1941 m. rugpjūčio mėn. lygiagrečiai jis dirba ir VDU Matematikos katedroje asistentu. 1942 m. lapkričio mėn. jis atleidžiamas iš gimnazijos mokytojo pareigų ir pereina dirbti į VDU Matematikos katedrą vyr. asistento pareigose. Nuo tol visas J. Matulionio gyvenimas susiejamas su aukštąja mokykla, kurioje jis išdirbo 50 metų. 1942/43 m.m. jis jau skaito paskaitas farmacininkams. Vokiečių okupacijos metu jis dirba VDU tol, kol universitetą uždaro okupacinė valdžia.

J. Matulionis 1945 m. vasario mėn. paskiriamas KVDU Matematikos katedros vedėju. Kadangi beveik visas šios katedros personalas 1944 m. pasitraukė į Vakarus, tai J. Matulioniui reikėjo iš naujo sukomplektuoti katedrą, kurioje net iki 1950 m. dirbo tik 3–4 dėstytojai. 1948 m. J. Matulioniui suteikiamas docento vardas. 1950 m. likvidavus KVDU, jo vietoje įkuriami du institutai – KMI ir KPI. J. Matulionis paskiriamas KPI Aukštosios matematikos katedros vedėju. Šiose pareigose jis dirba iki 1962 m., kol Aukštosios matematikos katedros vietoje įkuriamos dvi katedros – Bendrosios matematikos ir Taikomosios matematikos. J. Matulionis paskiriamas Bendrosios matematikos katedros vedėju ir šiose pareigose jis išdirba iki 1968 m. liepos mėn. Lygiagrečiai J. Matulionis nuo 1951 m. iki 1962 m. dirbo Elektrotechnikos fakulteto dekanu, o nuo 1964 m. iki 1976 m. – Radioelektronikos fakulteto prodekanu, vėliau katedroje dirbo docentu, nuo 1990 m. dirbo e. prof. pareigose. 1991 m. J. Matulionis išėjo į pensiją. Mirė 1993 m. birželio 8 d. Palaidotas Kaune Petrašiūnų kapinėse.

Dirbant katedros vedėju, J. Matulioniui teko visi organizaciniai rūpesčiai – personalo komplektavimas, studijų proceso organizavimas, personalo mokslinės kvalifikacijos kėlimas. Katedros personalas [5] nuo 3 dėstytojų 1945 m. išaugo [6] iki 19 dėstytojų 1962 m. Jei 1962 m. Bendrosios matematikos katedroje dirbo tik 1 docentas, tai 1978 m. jų šioje katedroje jau buvo 16. Šių kvalifikuotų darbuotojų branduolį sudarė J. Matulionio 1962–1968 metais priimti jauni VU, VPI absolventai, kuriuos katedros vedėjas paskatino dirbti mokslinį darbą, išsiuntė mokytis į aspirantūrą, vėliau, jau tapusius mokslų daktarais (tuo laiku mokslų kandidatais), priėmė dirbti atgal į katedrą. Pats jis pedagogikos mokslų kandidato disertaciją apgynė 1962 m.

1948 m. J. Matulionis pradėjo rašyti dvitomį „Aukštosios matematikos“ vadovėlį, kurio pirmoji laida išleista 1950 metais 6000 egz. tiražu. Tai didelės apimties arti 80 sp. lankų dviejų tomų veikalas. Rengiant vadovėlį susidurta su įvairiais techniniais nesklandumais. Kaip prisimena [7] tų įvykių dalyvis prof. P. Kostrauskas, tuo metu studijavęs KVDU ir Matematikos katedroje dirbęs laborantu, su spausuve buvo sutarta, kad ji priims ranka rašytą variantą, tačiau puslapyje neturi būti nė vieno pataisymo. Tai gi pastebėjus bent vieną riktą, tekdavo visą puslapį perrašyti. Neišvengta ir kuriozų. Pateikus knygos rankraštį, Valstybinės politinės ir mokslinės literatūros leidyklos redaktorius K. Gasparavičius pareikalavo žodį *atvejis* pakeisti žodžiu *atvejas*.

Matematinėje kalboje žodis *atvejis* labai dažnai vartojamas. Tad teko perrašyti ne viena dešimtį puslapių. Pateikus ištaisyta rankraštį leidyklai, jis pateko kitam redaktoriui, kuris pareiškė, kad autorius nemoka lietuvių kalbos, nes lietuviškai rašoma *atvejis*. Teko perrašinėti iš naujo. Negalime netikėti P. Kostrausku, prisiminusiu šį kuriozą, nes jis ir buvo tas žmogus, kuris turėjo perrašyti puslapius su žodžiu *atvejis*. 1954 m. išėjo 2-oji vadovėlio laida, 1959 m. išėjo 3-oji laida ir po ilgesnės pertraukos 1966 ir 1968 metais išėjo 4-oji jo laida. Augo ir leidinio tiražai. Jei 2-osios laidos bendras abiejų tomų tiražas buvo 10000 egz., tai leidžiant 4-ąją laidą, jis pasiekė šiandien sunkiai įsivaizduojamą skaičių – net 32000 egz. Tai, kad per 9 metus vadovėlis buvo išleistas 3 kartus, liudija, koks reikalingas jis buvo to laiko studentijai. Knygoje gausu pavyzdžių iš mechanikos, elektrotechnikos, statybos. J. Matulionis specialiai klausė šių dalykų dėstytojų paskaitų, norėdamas geriau suvokti kaip taikoma matematika kitose disciplinose. Nuo 1950 m. beveik iki 1960 m. J. Matulionio knyga buvo vienintelis prieinamas studentams lietuvių kalba parašytas aukštosios matematikos vadovėlis, nes 1920–1940 m. išleisti universiteto studentams skirti vadovėliai buvo uždaryti specfonduose. P. Katiliaus „Analizinė geometrija“, kurios pirmoji laida pasirodė 1940 m., pakartotinai buvo išleista 1956 m., A. Chinčino matematinės analizės vadovėlio vertimas pasirodė 1958 m. Tačiau šios knygos neatitiko aukštosios techniškosios mokyklos programos, nes jose dėstomas kursas buvo per platus. J. Matulionio knyga pokaryje pralaužė ledus ir du dešimtmečius buvo vienintelis tokio pobūdžio vadovėlis gimtąja kalba. Vadovėlis buvo labai populiarus tarp KPI studentų, iš jo mokėsi ne viena būsimųjų inžinierių karta. Už šią knygą J. Matulioniui 1972 m. buvo paskirta Respublikinė mokslo premija.

Pirmoji „Aukštosios matematikos“ vadovėlio laida, lyginant ją su paskutiniąja – 4-ąja, vietomis žymiai pasikeitė, nes per tuos 15 metų keitėsi matematikos programos turinys. Pirmoje laidoje koordinatiniu metodu labai plačiai dėstoma analizinė geometrija (pavyzdžiui, nagrinėjant antros eilės kreivių lygčių prastinimą, įvedami invariantai, nagrinėjami elipsės, hiperbolės ir parabolės skersmenys bei direktrisės, išvedamos šių kreivių lygtys polinėje koordinatinių sistemoje), 4-oje laidoje jau randame tiesinės algebros elementų. Pirmoje laidoje iš viso nenagrinėjamos matricos, apsiribojama tik antrosios ir trečiosios eilės determinantais. Ketvirtoje laidoje jau daugiau dėmesio skirta determinantų ir tiesinių lygčių teorijai. Nagrinėjami aukštesnių eilių determinantai, homogeninės tiesinių lygčių sistemos, tikriniai matricų vektoriai, kreivių bei paviršių lygčių prastinimas, naudojant matricas. Knygoje atsiranda naujų skyrelių, kurių nebuvo 1-oje laidoje. Toks yra pavyzdžiui, skyrelis apie mechaninius svyravimus, Furjė integralą ir kt. Diferencialinio ir integralinio skaičiavimo skyriai visose laidose išliko mažai pakitę. Lyginant 1-ąją ir 4-ąją laidą, galima atsekti ir lietuviškų aukštosios matematikos terminų raidą. Plačiau apie tai rašėme anksčiau [8, 9].

Paminėsime dar vieną įdomu faktą. Pirmoje vadovėlio laidoje pačioje vadovėlio pradžioje, netgi prieš įvadą, įdėtas labai ideologizuotas skyrelis „Matematikos raida mūsų Tėvynėje“, kuris pradedamas tokiais žodžiais: „Rusų tautos įnašas į matematikos mokslą yra pasaulinio masto“. Šį teiginį sunku nugincyti, nes toliau vardijami Oilerio, Lobačevskio, Čebyšovo ir kitų rusų matematikų nuopelnai mokslui. Tačiau iš konteksto aišku, kad skyrelio paskirtis ne tiek propaguoti rusų matematikų pasiekimus, kiek pabrėžti, jog Tėvynė – ne Lietuva, o Sovietų Sąjunga. Suprantama, tai buvo

duoklė tuometinės sistemos reikalavimams. Ir kai tik pasirodė įmanoma, J. Matulionis šį skyrelį išmetė iš savo knygos (4-oje laidoje jo nėra ir knyga pradedama įvadu apie matematiką ir jos paskirtį, nebeminint nei socializmo, nei dialektinio materializmo, nei partijos nuopelnų mokslui).

Vadovėlio 1-osios laidos patarmėje J. Matulionis parašė pranašiškus žodžius: „Autoriaus noras, kad šis kursas padarytų pradžia aukštosios matematikos tolimesnei literatūrai lietuvių kalba ir kuo daugiausiai patarnautų mūsų studentijai“, kurie šiandien tikrai išsipildė.

Skaitant sausas biografijos eilutes, visai nematyti J. Matulionio žmogiškųjų bruožų. Bendravę su juo, prisimena jo reiklumą, griežtumą, teisingumą, jo tinginius pašiepiančias frazes. Mėgo pajuokauti ir su studentais, ir su kolegomis, ypač mokėjo bendrauti su jaunimu. Raseiniškių gimnazistų jis buvo vadinamas „cerberiu“, kauniečių studentų – „kirviu“. Kai tik prie Elektronikos rūmų buvo pastatyta Perkūno skulptūra, Radioelektronikos fakulteto studentai išsyk ją praminė Matulioniu.

KTU matematikai įamžino J. Matulionio vardą, dar gyvam jam esant, pavadindami jo vardu Respublikinį jaunųjų matematikų konkursą, kuris kasmet vyksta jau nuo 1990 metų. Konkursas žinomas tarp Lietuvos moksleivių, kiekvienais metais į jį suvažiuoja keli šimtai dalyvių. Rekordą dalyvių skaičius pasiekė 1999 metais, kai į jį susirinko 766 dalyviai iš visų Lietuvos rajonų. Keletą kartų konkurse dalyvavo ir iš Lenkijos atvykę lietuviškosios Punsko gimnazijos mokiniai.

Nepaprastai išpūdingi buvo J. Matulionio 75 ir 80 metų jubiliejaus minėjimai, kai KPI Mechanikos fakulteto amfiteatrinė auditorija (dabartinė Aula) vos sutalpino visus, norėjusius pasveikinti jubiliatą. Tūkstančiai KPI absolventų, kuriuos mokė J. Matulionis, ar kurie mokėsi iš jo vadovėlio – tai gyvas paminklas žmogui, visą gyvenimą paskyrusį akademiniam jaunimui.

Literatūra

1. D. Šileikienė, Matematikų patriarchas Jonas Matulionis, *Mokslas ir gyvenimas*, 5 (1994).
2. J. Banionis, *Matematikos mokslo raida Lietuvoje 1920–1940 m.*, Vilnius (1994).
3. *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, t.7, Vilnius (1981).
4. *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, t. 3, Vilnius (1987).
5. Kauno apskrities archyvas, F. R–1260, ap. 1, b. 35, l. 3.
6. Kauno apskrities archyvas, F. R–1260, ap. 1, b. 517, l. 22, 23.
7. V. Karpickaitė, A. Marčiukaitienė ir kt. *Matematinės sistematikos katedra 1940–1962–1993–2000* (red. V. Pekarskas), Kaunas (2000).
8. V. Pekarskas, A. Pekarskienė, KTU doc. J. Matulionio metodinių darbų apžvalga, kn.: *Lietuvos matematikos draugijos XXXVI konferencijos pranešimų tezės*, Vilnius (1995).
9. V. Pekarskas, A. Pekarskienė, Lietuviškų aukštosios matematikos terminų raidos bruožai, kn.: *Lietuvos matematikos draugijos XXXVIII konferencijos darbai*, Vilnius (1997).

SUMMARY

V. Pekarskas, A. Pekarskienė. The life and activities of Jonas Matulionis

A brief biography of the mathematician prof. J. Matulionis is presented. The accent is made on the most significant links of his life – the study period and the longevous work at the Kaunas University of Technology.

The textbook “Higher mathematics”, prepared by J. Matulionis, is analysed. The textbook appears to be the very first (after the war) means on mathematics in Lithuanian, for higher technical schools.

Keywords: history of mathematics, Lithuanian mathematics textbooks.